

QONUN IJODKORLIGI JARAYONIDA GENDER EKSPERTIZASI: NAZARIYA VA AMALIYOT MUAMMOLARI

Xo‘jayeva Dildora Dilmurod qizi

Mirobod tumani Ichki Ishlar Faoliyatini Muvofiqlashtirish Boshqarmasi

Annotatsiya: Ushbu tezis qonun ijodkorligi jarayonida gender ekspertizasining nazariy asoslari va uni amaliyotga joriy etish muammolarini yoritadi. Tadqiqotning maqsadi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarida gender oqibatlarini oldindan baholashning huquqiy mexanizmlarini aniqlashdir. Qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil metodlari asosida ekspertiza bosqichlari, mezonlari hamda institutsional mas'uliyat taklif etiladi. Ilmiy yangilik sifatida yagona metodik standart va monitoring modeli asoslanadi.

Аннотация на русском языке: В тезисе раскрываются теоретические основы гендерной экспертизы в законотворческом процессе и проблемы ее практического внедрения. Цель исследования состоит в определении правовых механизмов предварительной оценки гендерных последствий проектов нормативно-правовых актов. На основе сравнительно-правового и системного анализа обосновываются этапы и критерии экспертизы, распределение институциональной ответственности. Научная новизна заключается в предложении единого методического стандарта и модели мониторинга.

Abstract in English: This thesis examines the theoretical foundations of gender expertise in the law-making process and key challenges of its practical implementation. The research aims to identify legal mechanisms for ex ante assessment of gender impacts in draft normative legal acts. Using comparative legal and systemic analysis, it substantiates stages, criteria, and institutional responsibility for expertise. The scientific novelty lies in proposing a unified methodological standard and a monitoring model to improve quality and consistency.

Kalit so‘zlar (o‘zbek): qonun ijodkorligi; gender ekspertizasi; normativ-huquqiy hujjat; gender ta‘sirini baholash; huquqiy monitoring; tenglik tamoyili; institutsional mexanizm

Ключевые слова (rus): законотворчество; гендерная экспертиза; нормативно-правовой акт; оценка гендерного воздействия; правовой мониторинг; принцип равенства; институциональный механизм

Keywords (ingliz): *law-making; gender expertise; normative legal act; gender impact assessment; legal monitoring; equality principle; institutional framework*

Asosiy matn: Qonun ijodkorligi jarayonida qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bilan birga, ayrim guruhlar uchun turlicha huquqiy va amaliy oqibatlarini ham vujudga keltiradi. Shu ma'noda gender ekspertizasi qonun loyihasining matnida bevosita yoki bilvosita kamsituvchi normalar mavjudligini aniqlash bilangina cheklanmaydi, balki tartibga solishning rejalashtirilgan modeli ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar tamoyiliga qanday ta'sir qilishini oldindan baholashni ham nazarda tutadi. Mazkur yondashuv 12.00.01 ixtisosligi doirasida huquq nazariyasi va davlat-huquqiy institutlar evolyutsiyasi masalalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, "tenglik"ning formal e'lon qilinishi bilan "teng imkoniyat"ning real ta'minlanishi o'rtasidagi tafovutni normativ texnika va huquqni qo'llash mexanizmlarida bartaraf etish vazifasini qo'yadi.

Gender ekspertizasining nazariy negizi avvalo huquqiy tartibga solishning qadriyatga yo'naltirilganligi va huquq normalarining ijtimoiy natijadorligini o'lchash imkoniyatiga borib taqaladi. Huquq nazariyasida norma nafaqat buyruq yoki taqiq sifatida, balki muayyan modelni rag'batlantiruvchi va resurslarni taqsimlovchi instrument sifatida tushuniladi. Shuning uchun gender ekspertizasi huquqiy normaning "neytralligi" haqidagi tasavvurni tanqidiy tahlil qiladi: umumiy qoida ko'rinishida ifodalangan norma turmush tarzi, bandlik, parvarish yuklamasi, ta'limga kirish va xizmatlardan foydalanishdagi farqlar sababli jinslar uchun bir xil natija bermasligi mumkin. Bunday holatlarda norma matnida kamsitish bo'lmasa ham, uning amaliy oqibati tengsizlikni kuchaytirishi ehtimoli paydo bo'ladi. Demak, ekspertiza predmeti sifatida faqat matn emas, balki norma ishlashi mumkin bo'lgan ijtimoiy kontekst ham ko'riladi; bu esa gender ta'sirini baholashni dalillarga tayangan huquqiy prognozlash unsuri sifatida shakllantiradi [6].

O'zbekiston huquqiy tizimida teng huquq va imkoniyatlar g'oyasi konstitutsiyaviy tamoyillar, tarmoq qonunchiligi va davlat dasturlari orqali mustahkamlanib bormoqda. Biroq qonun ijodkorligi jarayonida gender ekspertizasining institutsional maqomi, tartibi va metodikasi masalasida yagona standartning yetishmasligi amaliyotda fragmentarlikka olib keladi.

Ayrim loyihalarda genderga oid terminlar ishlatilsa-da, ularning huquqiy mazmuni aniqlanmagan bo'lishi, normalarning ijro mexanizmlari va resurs ta'minoti ko'rsatilmashligi, yoki monitoring indikatorlari belgilanmasligi oqibatida norma deklarativ tus olishi mumkin. Shuningdek, ekspertiza ko'pincha hujjat tayyor bo'lgach “yakuniy tekshiruv” sifatida qabul qilinadi; holbuki, samarali modelda u muammo qo'yishdan boshlab konsepsiya tanlash, normativ yechimni ishlab chiqish va ta'sirni baholash bosqichlari bilan integratsiyalashgan bo'lishi lozim [1].

Gender ekspertizasini qonun ijodkorligi sikliga kiritish masalasi, birinchidan, huquqiy texnika nuqtai nazaridan “mezonsiz ekspertiza” xavfini tug'diradi. Agar ekspertiza “tenglikka zid emas” kabi umumiy xulosalar bilan chegaralansa, u qonun loyahasini yaxshilashga xizmat qilmaydi. Shuning uchun metodik mezonlar ikki qatlamda qurilishi maqsadga muvofiq: formal-huquqiy mezonlar va substantiv (natijaviy) mezonlar. Formal mezonlar norma matnida jinsga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri cheklov, farqlash yoki imtiyozning asoslangan-asoslanmaganligini, atamalarning aniqligi, havola normalarining mosligi, javobgarlik va vakolatlarning belgilanganligini tekshiradi. Substantiv mezonlar esa norma ijrosi natijasida kirish imkoniyatlari, xarajatlar, vaqt resurslari va xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlarida jinslar bo'yicha disproportsiya paydo bo'lish ehtimolini aniqlashga qaratiladi; bunda ehtimoliy risklar “past-o'rta-yuqori” kabi shkalalarda baholanib, ularni kamaytirish choralarini normaning o'zida yoki unga ilova rejalarida ko'rsatilishi kerak [7].

Ikkinchidan, amaliy muammo sifatida ma'lumotlarning yetishmasligi va tahlil qilish salohiyatining notekisligi ko'zga tashlanadi. Gender ta'sirini baholash uchun statistik ma'lumotlar, maqsadli guruhlar bo'yicha ko'rsatkichlar va hududiy kesimdagi tafovutlar kerak bo'ladi. Agar qonun loyihasi tashabbuskori bunday ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish mexanizmlariga ega bo'lmasa, ekspertiza taxminlarga tayanib qoladi. Shuning uchun qonun ijodkorligi jarayonida “dalilga asoslangan normativ yechim” tamoyili mustahkamlanishi, izoh xati tarkibida minimal gender indikatsiyalar paketi belgilanishi, shuningdek, zarur hollarda sotsiologik so'rovlar va manfaatdor tomonlar bilan maslahatlashuvlar o'tkazilishi lozim. Xalqaro yondashuvlarda bunday tartib “ex ante baholash”ning ajralmas qismi sifatida qaraladi va u huquqiy sifatni oshirishga xizmat qiladi [5].

Uchinchidan, institutsional mas'uliyat va protseduraviy kafolatlar masalasi dolzarbdir. Gender ekspertizasi bir vaqtning o'zida mustaqillik va

integratsiyani talab qiladi: u loyiha tashabbuskoridan alohida professional baholash sifatida xolis bo'lishi, ammo qonun ijodkorligi jadvaliga kechiktirmasdan kiritilishi kerak. Bunda ikki pog'onali model maqsadga muvofiq ko'rinadi: birlamchi (ichki) ekspertiza loyiha ishlab chiquvchi organda, ikkilamchi (tashqi) ekspertiza esa vakolatli davlat organi yoki ekspert-analitik tuzilma tomonidan amalga oshiriladi. Birlamchi bosqichda norma dizayni va ijro mexanizmlari bo'yicha tezkor tuzatishlar kiritish osonroq; ikkilamchi bosqich esa yondashuvning bir xilligini ta'minlaydi, manfaatlar to'qnashuvi riskini kamaytiradi hamda metodik standartlarga muvofiqlikni tekshiradi [2]. Mazkur modelning ishlashi uchun ekspertiza xulosasining huquqiy kuchi aniq belgilanishi, ya'ni xulosa majburiy ko'rib chiqilishi, rad etilganda asoslantirilgan javob taqdim etilishi, muhim e'tirozlar bartaraf etilmaguncha loyiha keyingi bosqichga o'tkazilmasligi kabi protsessual qoidalar mustahkamlanishi zarur.

To'rtinchidan, normativ kolliziyalar va “soxta neytrallik” amaliyoti muammo sifatida namoyon bo'ladi. Qonun loyihasi bir tarmoqda tenglikni ko'zlashi, biroq boshqa tarmoq normalari bilan uyg'unlashmagani sababli kutilmagan cheklovlarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, mehnat, ijtimoiy ta'minot, ma'muriy tartib-taomillar yoki davlat xizmatlaridan foydalanishga oid qoidalar o'zaro bog'liq bo'lganligi sababli, bir hujjatdagi o'zgarish boshqa sohada kirish imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Shu bois gender ekspertizasi tizimli yondashuvni talab etadi: loyiha bilan bog'liq amaldagi hujjatlar “ta'sir xaritasi” tuzilib, o'zgarishlarning zanjirli oqibatlarini baholanishi lozim [4]. Bunday tahlil huquq ijodkorligida ko'p uchraydigan “lokal tuzatishlar”ning kengroq ijtimoiy natijalarini ko'rsatib beradi va kollegial muhokama sifatini oshiradi.

Beshinchidan, ekspertiza natijalarini keyingi huquqiy monitoring bilan bog'lash masalasi yechilmasa, ekspertiza bir martalik protsedura bo'lib qoladi. Amaliyotda norma qabul qilingandan keyin uning ta'siri kamdan-kam hollarda jinslar kesimida o'lchanadi; natijada xatolar takrorlanadi, tuzatishlar esa kechikadi. Shuning uchun tezida gender ekspertizasini “ex ante baholash” va “ex post monitoring”ning yagona sikli sifatida qurish taklif etiladi. Loyiha bosqichida belgilangan indikatorlar qabul qilingandan keyin ham kuzatiladi, mas'ul ijrochi organlar ma'lumotlarni taqdim etadi, vakolatli monitoring subyekti esa xulosalar asosida normativ takomillashtirish bo'yicha takliflar kiritadi. Bu yerda muhim jihat indikatorlarni ortiqcha ko'paytirmaslik, ularni o'lchanadigan va idoraviy hisobda mavjud bo'lgan ko'rsatkichlarga

tayanib tanlashdir, aks holda monitoring formal hisobotga aylanadi [3].

Yuqoridagi tahlil asosida gender ekspertizasining amaliy samaradorligini oshirish uchun quyidagi konseptual yechim asoslanadi: qonun loyihalarini tayyorlash reglamentlariga gender ta'sirini baholash bo'limini kiritish; izoh xati uchun minimal daliliy standartni belgilash; formal va substantiv mezonlardan iborat yagona metodik qo'llanmani tasdiqlash; ikki pog'onali ekspertiza tartibini joriy etish; ekspertiza xulosasini majburiy ko'rib chiqish va asoslantirilgan e'tiroz mexanizmini belgilash; qabul qilingan hujjatlar bo'yicha indikatori huquqiy monitoringni yo'lga qo'yish. Ushbu yondashuv huquqiy aniqlikni oshiradi, norma ijrosining prognoz qilinadiganligini kuchaytiradi, resurslarning manzilliligini ta'minlashga yordam beradi va teng huquq hamda imkoniyatlar tamoyilining amaliy ishlashiga xizmat qiladi.

Xulosa

Gender ekspertisasi qonun ijodkorligi jarayonida huquqiy sifat va ijtimoiy natijadorlikni bog'lovchi mexanizm sifatida talqin etilishi lozim. Uning nazariy mazmuni kamsitishni aniqlashdan kengroq bo'lib, normaning real hayotdagi ta'sirini oldindan va keyinchalik monitoring orqali baholashga qaratiladi. Amaliy muammolar asosan metodik standartning yo'qligi, daliliy bazaning yetarli emasligi, institutsional mas'uliyatning tarqoqligi, tizimli uyg'unlashtirishning sustligi va monitoringning formal xarakteri bilan bog'liq. Tezis doirasida taklif etilgan yagona mezonlar tizimi, ikki pog'onali ekspertiza hamda ex ante va ex post siklini birlashtiruvchi monitoring modeli qonun loyihalarining tenglik tamoyiliga muvofiqligini kuchaytirish va normativ tartibga solishning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Хабриева Т. Я. Правотворчество: теория и законодательная техника: монография. М.: Норма, 2018. 336 с.
2. Лазарев В. В. Теория государства и права: учебник. М.: Юрайт, 2020. 520 с.
3. Rasulov A. Q. Normativ-huquqiy hujjatlar monitoringi va baholash: monografiya. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021. 212 b.
4. Saidov A. X. Konstitutsiyaviy huquq: darslik. Toshkent: Adolat, 2019. 480 b.

5. OECD. Regulatory Impact Assessment: Best Practices in OECD Countries. Paris: OECD Publishing, 2020. 196 p.

6. United Nations. Handbook for Gender-responsive Lawmaking. New York: United Nations Publications, 2021. 164 p.

7. Kabo M. A. Gender ekspertiza: huquqiy mexanizmlar va metodologiya: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. 180 b.

